

De talige markering van gemeenschappelijke voorkennis¹

Een analyse van biografische interviews over Trabant-ervaringen

Jan D. ten Thije, email: jan.tenthije@let.uu.nl

Instituut Nederlands / UIL-OTS, Universiteit Utrecht, Trans 10, 3512 JK Utrecht

1 Inleiding

In dit artikel werp ik een nieuw theoretisch licht op de studie van identiteitsconstructie in discours. In het bijzonder gaat het me daarbij om de stelling dat ‘het overnemen van het perspectief van een ander’ opgevat kan worden als een bevestiging van een gemeenschappelijke identiteit. Gebruikmakend van de functioneel pragmatische benadering van taal (Ehlich & Rehbein 1993, Hoffmann 1997, Rehbein 2001) maak ik een reconstructie van de mentale en verbale activiteiten die dit complexe proces bepalen. Aan de hand van een empirische studie van biografische interviews stel ik voor om deze samenhangende activiteiten ‘perspectiveren’ te noemen. Deze activiteiten kan men opvatten als voortkomend uit een zogenaamd ‘mentaal apparaat’, dat werkzaam is ten dienste van de sprekersplanning tijdens het discours. De werking van dit apparaat kan als volgt worden samengevat: op basis van een inschatting van de hoorder verfijnt de spreker zijn weergave van de werkelijkheid in het discours en wel zodanig dat gemeenschappelijke voorkennis optimaal kan worden uitgebaat. Als de spreker erin slaagt zijn beschrijving van de werkelijkheid zo te verbaliseren dat de hoorder deze accepteert en bovendien de erin vervatte beoordeling overneemt, dan ontstaat een gemeenschappelijke identiteit tijdens het verbale contact.

Het materiaal voor deze studie is verzameld in biografische interviews over belevenissen met de Trabant². Deze auto is nog steeds een belangrijk symbool uit de DDR. De informanten zijn afkomstig uit voormalig Oost- en West-Duitsland. In een deelstudie, waaruit ik hier verslag doe, is nagegaan hoe sprekers omgaan met de vele bijnamen, die er voor de Trabant in omloop zijn. Sommige bijnamen zijn direct te begrijpen, zoals ‘Wunderwerk’, terwijl andere zoals ‘Rundgelutschter’ of ‘Ú2-Trabi’ specifieke culturele voorkennis veronderstellen. In dit artikel draait het om de vraag of de sprekers hun inschatting van de culturele voorkennis van de hoorder in het discours talig markeren. Opvallend genoeg worden de Trabant-benoemingen namelijk soms uitgelegd zonder dat de hoorder hier om vraagt. Kennelijk meent de spreker dat een expliciete introductie noodzakelijk is. Sprekers blijken bij dergelijke markeringen zeer verschillende talige middelen te gebruiken. Deze discoursstructuren kunnen echter in verband worden gebracht met het voorgestelde mentale apparaat perspectiveren.

Het artikel begint met een korte schets van de discussie over identiteitsvorming in discours. Vervolgens wordt het onderzoek naar Trabantverhalen geïntroduceerd (par. 2), waarbinnen de deelstudie naar Trabant-benoemingen heeft plaats gevonden (par. 3). Dan volgt een uiteenzetting van het theoretisch kader (par. 4.), uitmondend in het voorstel om van het bestaan uit te gaan een mentaal apparaat perspectiveren (par. 5). In drie gevallen wordt de werking ervan in discours geïllustreerd (par. 6). Aan het slot enkele conclusies (par. 7).

2 Identiteitsconstructie in discours

Identiteit is een veel gebruikt en meerduidig begrip, dat binnen vele disciplines verschillend wordt gebruikt (Heller 1987). In dit paper wordt identiteit niet opgevat als een cognitieve attributie, maar als resultaat van een sociaal interactieproces. Daarmee plaatst deze studie zich in de discoursanalytische traditie die talige structuren van zelf- en ander-identificatie onderzoekt (Schenkein 1978, Antaki & Sue 1998).

Discoursanalytici zijn geïnteresseerd hoe identiteitsvorming in discours werkt. Meer precies geformuleerd luidt de vraagstelling: welke talige middelen gebruiken interactanten om bij hun wederzijds verstaan en begrijpen blijkt te geven van cultureel bepaalde gemeenschappelijkheden en verschillen. Uit onderzoek blijkt dat het gebruik van de naam van eigen of andermans land van herkomst hiervoor een veel gebruikt middel is (Wodak et al. 1998, ten Thije 2003a). Met behulp van het concept ‚membership categorization device‘ (Sacks 1972) is onderzoek gedaan naar verschillende vormen van sociale categorisatie (vgl. di Luzio & Auer 1986). Ook het begrip ‚perspectief‘ en vooral ‚perspectivering‘ is in dit verband veel onderzocht. Het kunnen duiden en kunnen overnemen van het perspectief van de ander blijkt een voorwaarde voor het ontwikkelen van identiteit (Graumann 1989, Pache 1998). Op de relevantie van het begrip perspectief kom ik hieronder nog terug.

Zimmerman (1992) concludeert in een bespreking van relevante literatuur over identiteitsconstructie dat er geen typische taalhandelingen voor dit doel bestaan. Het is eerder zo, dat talige middelen met primair andere doelen voor de identiteitsconstructie gefunctionaliseerd worden. Zo hebben taalhandelingen als ‚huldigen‘, ‚beledigen‘ of ‚complimenteren‘ een uitwerking op de identiteitsconstructie. Ook grammaticale structuren als aanspreekvormen of de ‚TU/VOUS‘ differentiatie dragen bij aan identiteitsconstructie. Ook noemt Zimmerman (ibid.) het recht of de plicht te zwijgen en de (institutionele) hiërarchie bij beurttoekenning als voorbeelden van gespreksorganisatorische structuren die bijdragen tot identiteitsconstructie.

Na de Wiedervereeniging in 1991 heeft het onderzoek naar identiteitsconstructie in Duitsland een grote vlucht genomen. De achtergrond was dat na de val van de Berlijnse muur in 1989 twee Duitse taalgemeenschappen weer samen kwamen in één nationale staat. Na de aanvankelijk euforie bleek het samenleven en het (verbaal) interageren tussen de burgers van het verenigde Duitsland minder makkelijk dan aanvankelijk was aangenomen. Het hierboven aangeduide proces van zelf- en ander-identificatie leidde al ras tot nieuwe identiteiten. ‚Ossies‘ en ‚Wessies‘ zijn nu veel gebruikte benamingen voor mensen uit voormalig Oost- en West-Duitsland. Dit sociale proces is in diverse discoursanalytische onderzoeken in kaart gebracht (Auer & Hausendorf 2000). Bredel (1999) analyseert bijvoorbeeld hoe verschillend mensen uit Oost- en West-Duitsland hun belevenissen tijdens en vlak na de Wende verwoorden. Hausendorf (2000) analyseert sociale categorisatie na de Wende. Birkner (2001) onderzoekt perspectiveringen en hun effect op Oost- en West-identiteiten in sollicitatiegesprekken.

Het hoeft niet te verbazen dat theoretische en methodologische aspecten van dit type onderzoek in het verenigde Duitsland heftig bediscussieerd zijn. Wetenschappers uit het voormalige Oost-Duitsland ontwaren niet geheel ten onrechte in analyses van hun Westerse collega’s een impliciete deficietopvatting ten opzichte van de communicatiepatronen uit de voormalige DDR. Eerstgenoemden beschouwen dit als culturele vooringenomenheid en als blijk van dominantie (Pätzold & Pätzold 1995, Shethar & Hartung 1998). Onderzoek naar identiteitsvorming in deze constellatie is dus zowel in methodologisch, in theoretisch als in maatschappelijk opzicht brisant.

3 Narratieve interviews over Trabant-belevenissen

Dit artikel is gebaseerd op een onderzoek, waarin meer dan zestig informanten uit (voormalig) Oost- en West-Duitsland over hun belevenissen met de Trabant ondervraagd zijn. De Trabant is de personenauto, die in de jaren vijftig in de DDR is ontwikkeld en tot 1993 werd geproduceerd. Bedoeld als auto voor iedereen ontstonden er door de centraal vastgestelde productiequota al snel wachtlijsten tot dertien jaar. Voor wie uiteindelijk een Trabant bemachtigde, was het vervolgens moeilijk om aan reserveonderdelen te komen. Een levendige ruilhandel was het gevolg. In de begintijd was het een innovatief model. Aan het bezit ontleende men veel aanzien. Velen hebben in de loop der DDR-jaren met hun Trabant de beperkt toegestane bewegingsruimte optimaal uitgebuit. Ondanks al deze gebreken is de Trabant voor velen in Oost-Duitsland nog steeds een positief symbool uit de DDR.

Voor mensen uit West-Duitsland roept de Trabant vertedering op en wordt verbonden met de euforie rond de Wende. De Trabant werd in 1989 uitgeroepen tot 'auto van het jaar'. Natuurlijk ontlokt de Trabant ook negatief commentaar: hij wordt als milieuvervuiler en als een gevaar op de weg beschouwd. Het gebruik van mengsmering, het ontbreken van een katalysator en het verouderde remsysteem zijn hier debet aan. Door de steeds hogere wegenbelasting is het tegenwoordig een dure liefhebberij om in een Trabant te rijden.

Mensen vertellen graag over hun eigen 'Trabi'.³ De spontane en overvloedige verhalenstroom was de aanleiding om de Trabant als thema voor een onderzoek naar identiteitsconstructie te kiezen. De achterliggende gedachte was dat de Trabant als kristallisatiepunt zou werken bij de vorming van een Oost- en een West-identiteit in gesprekken. De verwachting was bovendien dat bij gelijke culturele achtergrond van de gespreksgenoten eerder een gemeenschappelijke identiteit zou ontstaan dan in gesprekken waarin de culturele achtergrond zou verschillen. Het onderzoek betreft dus een vergelijking van de identiteitsconstructie in intracultureel en intercultureel discours. Deze veronderstellingen leidde tot de volgende vraagstelling: hoe markeren de deelnemers tijdens een gesprek, dat zij bij hun gespreksgenoot gemeenschappelijke culturele voorkennis vooronderstellen en hoe handelen zij in die gevallen, waarin zij dienaangaande juist verschillen verwachten.

Om een antwoord op deze vraag te kunnen formuleren zijn narratieve interviews georganiseerd, waarin mensen vrij vertellen aan de hand van enkele vaste thema's. Dat waren: mijn eerste rit in een Trabant, het bezit van een Trabant, de Trabant in het leven van alledag, de Trabant tijdens de Wende en mijn laatste Trabi-rit. In de opzet van de interviews is op een specifieke manier rekening gehouden met de culturele achtergrond van de deelnemers. De personen die de interviews afnemen en de informanten zijn of uit Oost- of uit West-Duitsland afkomstig: dat wil zeggen zij hebben tot minstens 18 jaar dan wel in Oost- of West-Duitsland gewoond. De verwachting was dat zij daardoor telkens over specifieke culturele voorkennis beschikten. In de interviews spraken zodoende dan wel Oost- en West-Duitsers met elkaar of zijn Oost- en West-Duitsers onder elkaar in gesprek. Bovendien bevroeg een buitenstaander - in dit geval een Nederlander - informanten uit Oost- en West-Duitsland. Daardoor was een extra mogelijkheid tot vergelijking ingebouwd. In onderstaand schema zijn de onderzochte interviewconstellaties op een rij gezet.

Overzicht 1: Inter- en intraculturele constellaties in narratieve interviews

Informant	Interviewer	Gespreksconstellatie	Afkorting in transcript
Oost-Duitser	Oost-Duitser	Oost-Oost	(OO)
West-Duitser	West-Duitser	West-West	(WW)
Oost-Duitser	West-Duitser	Oost-West	(OW)
Oost-Duitser	Nederlander	Oost-Nederlander	(ON)
West-Duitser	Nederlander	West-Nederlander	(WN)

Deze opzet van het onderzoek bouwt voort op de benadering van interculturele communicatie die uitgebreid is verantwoord in Koole & ten Thije (1994) en ten Thije (2000). De kern bestaat eruit dat interculturele communicatie in eerste instantie wordt opgevat als gewone institutionele communicatie. Op basis van een analyse van de institutionele discoursstructuren wordt vervolgens gereconstrueerd of er sprake is van specifieke interculturele structuren.

4 Benoemingen van Trabanten

In het kader van een detailanalyse van de Trabant-stories is een dwarsdoorsnede uit het corpus van narratieve interviews samengesteld. Dit deelcorpus omvat meer dan 1200 fragmenten, waarin de benoeming van een Trabant voorkomt. Het betreft fragmenten, waarin één van de sprekers met één woord of een woordgroep culturele kennis omtrent een Trabant bij de hoorder actualiseert. Binnen de hier gebruikte functioneel pragmatische benadering worden dergelijke benoemingen als zgn. symbolische procedures geanalyseerd.⁴ Enkele voorbeelden van Trabant-benoemingen van de in totaal ruim honderd verschillende zijn in onderstaand overzicht te vinden.

Dit overzicht toont hoe de culturele voorkennis, die met de benoemingen verbonden is, van zeer algemeen tot zeer specifiek varieert. ‘Rundgelutschter’ verwijst bijvoorbeeld naar de ronde vormen van het eerste Trabantmodel uit de jaren vijftig. ‘Pappe’ is de veel gebruikte benaming, die verwijst naar de kunststof carrosserie. ‘Stinkkiste’ verwijst naar de geur van mengsmering. ‘P50’ en ‘601er’ zijn typeaanduidingen voor verschillende Trabant-modellen. ‘U2 Trabi’ is de Trabant, die op de hoes van een elpee van de betreffende popgroep prijkt. ‘Mülltrabi’ is een ad hoc naam, waarin de hoorder een verhaal samenvat over kinderen die in de tuin van hun ouders een Trabant uit elkaar mochten slopen. ‘Camouflage auto’ is de samenvatting van een verhaal over autoracen van Trabanten met ingebouwde Wartburg-motor.

Overzicht 2: Voorbeelden van Trabant-benoemingen (met voor zover nodig en mogelijk tussen haakjes een vertaling)

Symbol der DDR	Auto des Jahres 89 (auto v.h. jaar ‘89)
Wunderwerk	Luxusversion (luke versie)
Schmuckstück (sieraad)	Rundgelutschter (rondgelikte)
Objekt der Begierde (object der begeerte)	Trabi
fahrbarer Untersatz (verrijdbaar laadbord)	Kombi (‘stationcar’)
Stinkkiste (stinkdoos)	P50
Sonntagsauto (zondagsauto)	601-er
Kultauto (cult-auto)	Mülltrabi (afvaltrabi)
Anfängerauto (beginnersauto)	U2-Trabi
Pappe (karton)	Camouflage Auto

De fragmenten uit het corpus Trabant-benoemingen zijn, afhankelijk van de vraag welke rol de voorkennis in het gesprek speelt, in drie deelverzamelingen verdeeld.

1. In de eerste groep zijn alle fragmenten opgenomen, waarin de Trabant-benoeming bekend wordt verondersteld. Het gebruik van een benoeming wordt door de hoorder zonder meer geaccepteerd.
2. De tweede groep bevat de gevallen, waarin - in reactie op een navraag van de hoorder - de benoeming nader wordt toegelicht.
3. De derde groep bevat de benoemingen, die - zonder navraag van de hoorder - door de spreker nader worden toegelicht.

De derde groep is voor de genoemde vraagstelling het meest interessant. In deze fragmenten blijkt immers hoe de spreker tijdens het gesprek al een inschatting maakt van de voorkennis van zijn gespreksgenoot en deze bij voorbaat verwerkt in de planning van zijn talig handelen.

Het inschatten van de kennis van de hoorder vormt maar een klein onderdeel van het interactieve proces waarin identiteit geconstitueerd wordt. Het is echter wel een cruciaal moment in het taalhandelingsproces: het betreft immers de anticipatie van de spreker op de kennis die hij met de hoorder denkt te delen. Hier ligt mogelijk een sleutel om toegang te krijgen tot de complexiteit van het identificatieproces. Waar kun je identiteitsconstructie immers beter traceren dan op het moment waarop de spreker zich de wereld om zich heen - en die van de hoorder in het bijzonder - toeigent door zijn inschatting ervan te verbaliseren? In vergelijkbare woorden formuleert Ehlich (1992: 70) de relatie tussen taalhandelen en identiteitsconstructie: "In jeder sprachlichen Handlung geschieht Weltaneignung und Selbstaneignung neu. Anders gesagt: das sprachliche Handeln ist Ausbildung von Identität."

Door een vergelijking te maken van fragmenten, waarin sprekers Trabant-benoemingen wel of niet nader verklaren en daarbij in ogenschouw te nemen of de gespreksgenoten wel of niet tot een zelfde culturele groep behoren, ontstaat inzicht in de relatie tussen identificatieprocessen en intra- en intercultureel discours.

5 Een functioneel pragmatische analyse van narratieve interviews

Overeenkomstig de hiervoor aangehaalde benadering van intercultureel discours (Koole & ten Thije 1994, ten Thije 2000) is de institutionele structuur van biografische interviews geanalyseerd. Daardoor ontstaat inzicht in de taalhandelingsstructuur waarbinnen de benoemingen hun functie hebben. Bovendien wordt het mogelijk verschillen tussen intra- en interculturele discours te reconstrueren. De analyse levert het volgende resultaat.

Het discours in de biografische interviews bestaat uit een aaneenschakeling van taalhandelingspatronen, die kennisoverdracht als gemeenschappelijk hoofddoel hebben. Het hoeft niet te verbazen dat het vraag-antwoord-patroon in de interviews een centrale rol speelt. Bijzonder aan het biografische interview is dat het vertellen van de eigen (Trabant-)belevissen er toe leidt dat de verteller zó betrokken raakt bij de uit zijn herinnering opgeroepen belevissen, dat er een zogenaamde spreekdwang ('Zugzwang') kan ontstaan: de spreker wil zijn verhaal afmaken en de hoorder deelgenoot maken van zijn eigen succes of ongeluk (Schütze 1983), of anders geformuleerd de hoorder wordt uitgenodigd het perspectief van de spreker over te nemen (Rehbein 1989).

In combinatie met biografisch vertellen vinden we in de interviews ook andere patronen zoals beschrijven en schilderen, waarmee kennis uit het verleden kan worden overgedragen (Rehbein 1989). Binnen deze overkoepelende discoursvormen zijn weer kleinere patronen ingebed zoals herformuleren, reviseren en samenvatten (Bühlig 1994) en kennisoverdragende taalhandelingen zoals uitleggen, verklaren, toelichten en redenen geven (Ehlich & Rehbein 1986). Elk taalhandelingspatroon levert een specifieke bijdrage aan het overkoepelde doel van het discoursstijl. Samenvattend kan men zeggen dat het doel van biografische interviews enerzijds de overdracht van biografische kennis betreft en anderzijds de acceptatie en liefst de

overname door de hoorder van positieve of negatieve beoordelingen, die de spreker over zijn eigen biografie verbaliseert. De mate waarin de hoorder de beoordelingen overneemt, kan vervolgens worden opgevat als (be)vestiging van een gemeenschappelijke identiteit.

Het welslagen van een biografisch interview blijkt uit een adequaat gebruik van het hiervoor beschreven taalhandelingspotentieel. Dit adequate gebruik is weer afhankelijk van het plan dat de spreker maakt voor zijn talig handelen. Het maken van zo'n spreekplan behoort tot de mentale activiteiten, die aan communicatie voorondersteld moeten worden, maar zelf niet direct waarneembaar zijn aan de oppervlakte van het discours. Deze moeten uit het discours zelf gereconstrueerd worden (vgl. ten Thije 2000). Algemeen wordt aangenomen, dat de spreker slechts zeer gedeeltelijk voorafgaand aan zijn spreken een spreekplan maakt: de spreker plant vooral tijdens het spreken. Rehbein (1977) noemt deze vorm van gelijktijdig plannen 'monitoren'. Dit gebruik van de term 'monitoren' is verwant aan het gebruik in het onderzoek naar tweede-taalverwerving (Krashen 1981), maar heeft een algemenere strekking. Monitoren betreft volgens Rehbein (ibid.) het opstellen van een zogenaamd controleplan. Daarin verdisconteert de spreker de reacties van de hoorder en preciseert of reviseert zijn oorspronkelijk plan in het licht van het overkoepelend doel.

Op basis van de hierboven beschreven discoursstructuur is het mogelijk de aandacht te richten op de specifieke manier waarop een spreker tijdens het biografisch interview de hoorder deelgenoot probeert te maken van zijn beoordelingen en te kijken naar revisies of preciseringen tijdens het spreken.

6 Perspectiveren als mentaal apparaat

Het corpus van Trabant-benoemingen is onderzocht vanuit de aanname dat de spreker tijdens het spreken via monitoren zijn spreekplan bijstelt. Het blijkt dat een aantal specifieke discoursstructuren met deze mentale activiteiten in verband gebracht kunnen worden. Het betreft kleine aanpassingen in het plan, waarmee de spreker beoogt zijn weergave van de werkelijkheid zo te verbaliseren, dat gemeenschappelijke voorkennis optimaal wordt uitgebaat en de hoorder het perspectief van de spreker overneemt.⁵

De volgende fragmenten tonen een reeks illustratieve voorbeelden van talige middelen, die in de directe omgeving van Trabant-benoemingen voorkomen en opgevat kunnen worden als aanpassingen van het spreekplan. Het betreft:

- het invoegen van bijstellingen, waarin de spreker de eigen culturele herkomst benoemt:
 - (1) Alles so Sachen, die mir so völli suspect/ und mir **als /als Westdeutschem** halt, völli fremd war'n (WNJDFM1-3/29)
Allemaal zo dingen, die voor mij compleet verdacht/ en voor mij als / als West-Duitse, compleet vreemd waren.
- tussenvoegsels ('Parenthese', Von Kügelgen 2001)). In onderstaand voorbeeld onderbreekt de spreker zich zelf aan het begin van zijn verhaal over de eerste Trabi-rit om zijn deskundigheid ten aanzien van de verschillende modellen te modificeren.
 - (2) Also das . äh älteste Erlebnis, wass mir im Kopf ist, das war sch/ in den siebziger Jahren, Anfang der siebziger Jahre. **Ich (kann) mich nicht mehr entsinnen, welches Trabi-Modell das war, aber eher noch <rundlich> . ähm .** noch wohlgepfelcht war da Auto . und die Erfahrung bezieht sich auf einen . eine Fahrt (WWEMF2-1/4-8)
Dus de uh oudste belevnis, die ik nog in mijn hoofd heb, dat was zev/ in de jaren zeventig, begin jaren zeventig. Ik kan mij niet meer herinneren, welk Trabi-model dat was, maar eerder nog dat ronde uh nog goed verzorgd was de auto en de ervaring gaat over een . een tocht

- hersteloperaties (repairs). In het volgende voorbeeld perkt de spreker de geldigheid van zijn oordeel van zijn auto in tot een bepaalde historisch periode.
 - (3) Wir hatten damals einen schönen **ff** / **wirklich für damaligen Zeit schönen** Trabant gekauft. (ONEMM5-9/12)
Wij hadden destijds een mooie, ff/ werkelijk voor die tijd een mooie Trabant gekocht.
- citerend spreken. In onderstaand voorbeeld wordt uit de prosodische structuur duidelijk dat geciteerd wordt.
 - (4) Aber es würde immer wieder als/ als “Dreckschleuder” bezeichnet, “was die Luft verpestet”. (WWEMF1-1/104)
Maar het werd altijd weer een een “vuilspuiter” genoemd, “die de lucht verpest”.
- het gebruik van citaatinleiders, zoals in het volgende voorbeeld:
 - (5) Aber . äh es ist also/ **man könnte sagen** kein mal in **Anführungsstrichen** Verschnitt gewesen, já, wie beim Brandverschnitt, (OWAMF1-3/3-5)
Maar . uh het is dus / zoals men zou kunnen zeggen nooit in aanhalingstekens afval geweest, zoals bij restanten na een brand
- specifieke pauzestructuren en veranderingen in de spreeknelheid. In het volgende voorbeeld wordt ‘für jeden Geldbeutel’ snel en ‘Spottpreis’ juist uitgerekt uitgesproken.
 - (6) Nach der Wende . war’s dann halt n Auto für jeden **(0,5 Sek.)** >für jeden Geldbeutel< , weil . hast `n wirklich für Spottpei/ **S p o t t p r e i s** gekriegt (OOJFF3-1/5-7)
Na de wende . was het dan eigenlijk een auto voor iedereen (0,5 sec.) voor iedere beurs, want . toen kreeg je hem werkelijk voor een spotprij / spotprij.
- begeleidend lachen. In onderstaand voorbeeld wordt de officiële exotische kleuraanduiding uit de DDR ‘baligelb’ lachend uitgesproken.
 - (7) Ja, das war dann aber schon der **BAhahaALI**-gelbe Trabant. (OOJFF2-2/23)
Ja, dat was toen echter al de Bahahaali- gele Trabant.

Ondanks de grote verscheidenheid zijn er overeenkomsten in bovenstaande talige structuren vast te stellen. In een aantal gevallen zien we de spreker haperen met het uitspreken van een woord, bijvoorbeeld bij ‘als’ in de voorbeelden (1) en (4). In andere gevallen herstelt de spreker zichzelf zoals in de voorbeelden (1), (3) en (6). In de literatuur spreekt men in dergelijke gevallen van planningsactiviteiten (Hoffmann 1997). Dat geldt ook voor tussenvoegsels (‘Parenthese’, zie Von Kügelgen 2001). Als eerste overeenkomst kan dus worden bevestigd, dat hun realisering samenhangt met tussentijdse planning.

Een tweede overeenkomst ligt in het feit dat de hierboven vetgedrukte frases niet de kern van het propositionele gehalte van de uiting betreffen. Men zou ze weg kunnen laten zonder dat daarmee de weergave van het werkelijkheidsfragment direct onbegrijpelijk wordt. In de literatuur over perspectief en perspectivering in discours (Sandig 1996, Sanders 1994, zie voor een overzicht, ten Thije 2003b) wordt de bijdrage van dergelijke frases geïnterpreteerd als de uitdrukking van een bepaalde houding of distantie van de spreker ten opzichte van de weergegeven werkelijkheid. Als we preciezer kijken, zien we dat het in aantal gevallen gaat om een inperking van de geldigheid van een beoordeling tot één persoon (vb. 1) of een bepaald tijdbestek (vb. 3), en in andere gevallen om verbreding van de geldigheid tot een grotere groep (vb. 4 en 5). Meer algemeen kan men zeggen dat de frases een commentaar tot uit-

drukking brengen, dat niet samenvalt met de beoordeling van die werkelijkheid zelf, maar deze beoordeling juist modificeert.

De vraag is vervolgens hoe de verscheidenheid van discoursstructuren in bovenstaande fragmenten in een theoretisch kader verklaard kan worden. Een antwoord kan mogelijk gevonden worden door deze structuren in verband te brengen met de notie ‘mentaal apparaat’. Binnen de functionele pragmatiek wordt dit begrip gebruikt voor een scala van communicatieve activiteiten anders dan de realisering van taalhandelingspatronen of van linguïstische procedures. Apparaten betreffen vaste configuraties, die complexe doelen realiseren en verschillen in de omvang van het discours waarop zij betrekking hebben (hun zgn. ‘Diskurs-Erstreckung’) (Rehbein 2001). Ze kunnen de realisering van linguïstische procedures veranderen. Ze kunnen echter ook de doorloop door een taalhandelingspatroon veranderen. Ze kunnen zelfs het hele discours veranderen, doordat zij andere patronen initiëren. Apparaten werken ad hoc, zoals bijvoorbeeld het beurtverdelingsapparaat of het repair-apparaat. Men onderscheidt maatschappelijke, communicatieve en mentale apparaten (Rehbein *ibid.*).

Voor de analyse van Trabant-benoemingen zijn de mentale apparaten relevant. Een voorbeeld van een mentaal apparaat is ‘beoordelen’, dat als doel heeft maatstaven op het maatschappelijk handelen toe te passen (Rehbein 2001). Door er in de analyse vanuit te gaan dat een dergelijk mentaal apparaat bestaat, kan er een verschil gemaakt worden tussen enerzijds de mentale activiteit van het beoordelen en anderzijds de verbale activiteiten waardoor beoordelingsresultaten in het discours uitgedrukt worden.

Ik stel voor om naast het communicatieve repair-apparaat en het mentale apparaat beoordelen ervan uit te gaan dat er een mentaal apparaat perspectiveren bestaat. Perspectiveren heeft betrekking op de voorwaarden voor de aard en wijze van de verbalisering van uitingen of delen van een uiting. Het apparaat dient de verbalisering van het propositionele gehalte in de uiting. Anders geformuleerd, perspectiveren modificeert de kennis die in de uiting tot uitdrukking wordt gebracht. En wel op twee manieren. Het kan de relatie verhelderen tussen de kennis van de spreker en de werkelijkheid of tussen de kennis van de spreker en het propositionele gehalte van de uiting. In het eerste geval karakteriseert de spreker bijvoorbeeld zijn eigen deskundigheid met betrekking tot de Trabant in een bepaald tijdvak. In bovenstaand voorbeeld (2) in haak 6: “Ich kann mich nicht mehr entsinnen, welches Modell das war”. In het andere geval, waarin de relatie tussen de kennis en de propositionele gehalte wordt gemodificeerd, wordt aanvullende kennis over de werkelijkheid geverbaliseerd, zoals de spreker in haak 7 in hetzelfde fragment vervolgt: “aber eher noch ründlich, noch wohlgepflegt war das Auto.”

De functie van het mentale apparaat perspectiveren kan als volgt worden beschreven: het werkt ten dienste van de doorvoering van het controleplan van de spreker. Het draagt er toe bij dat de spreker zijn woorden aanpast in het licht van zijn overkoepelend plan. Ergens dreigt het begrip van de hoorder verstoord te raken en daarom voegt de spreker iets aan zijn plan toe, waardoor laatstgenoemde zijn weergave van de werkelijkheid nader specificeert. Als hij vervolgens merkt dat zijn toevoeging bij de hoorder niet werkt, kan hij opnieuw aanpassen doorvoeren. Zo is enerzijds mogelijk met een slechte kleine aanpassing het wederzijdse snel begrip tot stand te brengen. Anderzijds kan er ook een negatieve spiraal van onbegrip ontstaan, totdat de spreker vaststelt dat wederzijds begrip op dit moment *kennelijk* niet mogelijk is. Hij stelt dan zijn overkoepeld plan bij. Het mentale apparaat perspectiveren conceptualiseert dat wat tijdens het talige handelen gebeurt, en dat met het woord ‘kennelijk’ in de vorige zin is aangeduid.

7 Perspectiveren in intra- en intercultureel discours

In het kader van dit artikel kan niet uitvoerig ingegaan worden op de werking van het mentaal apparaat perspectiveren in intra- en interculturele discours. Omvattende resultaten zullen elders worden gepubliceerd (ten Thije *fc*). Ik beperk me in dit artikel tot drie exemplarische voorbeelden en ga daarbij vooral in op de reacties van de hoorder.

Het eerste transcript is afkomstig uit een zogenaamd Oost-Oost interview. Bijna aan het einde van het interview – als reeds verschillende Trabanten besproken zijn en de spreekster niets meer te binnen schiet – vertelt ze nog kort over een aanrijding bij het wegslepen. Een andere auto is toen met twintig kilometer per uur achterop haar Trabant gereden. Haar vader was zeer ontdaan door het ongeluk, omdat de Trabant splinternieuw was. Ter oriëntering van het verhaal voegt ze een uiting toe, waarin ze verbaliseert dat het de ‘baligele Trabant’ betrof. Deze benoeming is vanwege de prosodische structuur opvallend: hij krijgt extra nadruk en wordt gerekt uitgesproken. Voor een buitenstaander is deze toevoeging onbegrijpelijk. De spreker legt de benoeming niet uit, maar vervolgt met het vermelden van het nummerbord, op basis waarvan de hoorder kan vaststellen dat de Trabant destijds nieuw was.

Als we naar de reacties van de hoorder kijken, zien we dat deze verschillende keren lacht. Ook de exotische benoeming ontlokt een instemmend gelach. Ze accepteert de benoeming en deelt kennelijk de voorkennis. Uit de interactie blijkt dat spreker en hoorder over gelijklopend kennis over de Oost-Duitse verhoudingen beschikken.

Fragment 8: OOJFF2-2: Baligelb⁶

- √XX
- ≥OBv / außer, das ich mal ne dr/ leichtes
- ≥ N behalve, dat ik eens 'n dr/ klein
- 19 NXX
- √XX
- ≥OBv Schleudertrauma hadde, als wir aus dem Harz gekommen
- ≥ N wegsleeptrauma had, toen we uit de Herz terugkwamen
- 20 NXX
- √XX
- [1 lacht luid ≥ >v \
- ≥OB≥ sind. [1 und uns jemand hinten drauf gefahren is. 1] Bei
- ≥ N en iemand achter tegen ons aangerezen is. Bij ongeveer
- ≥OI[lacht lacht
- 21 NXX
- √XX
- ≥OBv ungefähr zwanzisch km/h (3 sec)] >Ja das war dann aber
- ≥ N ongeveer twintig kilometer per uur. Ja dat was toen echter
- ≥OI[lacht luid
- 22 NXX
- √XX
- ≥ >v !
- ≥OB≥ SCHON der BAhahaAALi-gelbe Trabant<. TJG neun Strich zwounsieb-
- ≥ N wel al de de bahahali-gele Trabant. TJG negen streep tweeenzeven-
- ≥OI[lacht. lacht.
- 23 NXX
- √XX
- ≥OBv zisch. Damals niegelnagelneu. Mein Vater hat sich sehr
- ≥ N tig. Destijds splinternieuw. Mijn vader heeft zich dood
- 24 NXX
- √XX
- ≥OBv geärgert, daß da jemand hinten drauf gefahren is.
- ≥ N geërgerd, dat er iemand achter tegen ons aangerezen was.
- ≥OI[lacht
- 25 NXX

In de pauze (vlak 22) neemt de spreker de gelegenheid waar zijn spreekplan te heroverwegen en vindt het kennelijk noodzakelijk aanvullende informatie te geven. Bij het geven van deze informatie wordt afgecheckt of de hoorder over dezelfde historische kennis beschikt als de spreker. Daarop duidt de bijzonder prosodische vormgeving van de uiting, waarin de benoeming plaats vindt. Zoals Jefferson (1984) heeft laten zien, kan de spreker een hoorder immers tot lachen uitnodigen. Daarvan maakt het mentale apparaat perspectiveren hier gebruikt. Dit heeft zijn uitwerking op de benoeming 'baligelbe Trabant'. Daardoor wordt, zoals Rehbein (1977) dat noemt, een voorstellingsruimte geopend. In deze voorstellingsruimte wordt een bepaalde stand van zaken alleen aangeduid maar niet in detail weergegeven. Wanneer de hoorder laat merken, dat deze voorstellingsruimte gedeeld wordt, dan hoeft de spreker verder geen gegevens te leveren en kan hij er van uit gaan dat de hoorder deze stand van zaken met hem deelt.

Uit aanvullend ingewonnen etnografische informatie blijkt op welke stand van zaken deze voorstellingsruimte betrekking heeft. Baligeel was naast dolfijnblauw en papyruswit ten tijde van de DDR een officiële kleuraanduiding van de leverbare Trabant. De echte kleuren van de auto hadden echter niet meer dan vale kleurtinten. Het gebrek aan grondstof, in dit geval kleurpigment, werd gecompenseerd met een exotische benaming. Reeds tijdens de DDR namen de meeste burgers deze namen niet serieus. Ze waren onderdeel van de heersende ideologie. Tegenwoordig kan men er openlijk om lachen. Het zonder uitleg samen kunnen lachen over deze exotische benaming bevestigt hier hun gemeenschappelijke identiteit als voormalige DDR-burger.

Ook in het volgende - interculturele - voorbeeld lacht de hoorder, maar hier duidt dit lachen eerder op distantie en op een niet acceptatie van de weergave door de spreker van haar belevenissen. De hoorder neemt de beoordeling van de spreker niet over. Dat blijkt uit het vervolg van het fragment, waarin de spreker na het noemen van de bijzondere bijnaam aanvullende informatie verschaft om haar beoordeling te onderbouwen.

Dit tweede fragment komt uit een Oost-West interview. De spreekster heeft in het interview reeds vele thema's behandeld en vertelt tenslotte over het jaarlijkse festival dat sinds de Wende georganiseerd wordt door en voor Trabantliefhebbers. Daar zijn allerhande zeer bijzondere exemplaren te bewonderen. Als ze haar belevenissen nogmaals samenvat, gebruikt ze de benoeming 'Schmuckstück' (sieraad) als uitdrukking van haar bewondering. Deze benoeming wordt als citaat gebracht, gezien de frase 'in Anführungszeichen' (tussen aanhalingstekens). Hiermee beperkt de spreker de geldigheid van haar positieve beoordeling van de Trabant.

Fragment 9: OWEFF2-4: Schmuckstück

```

√XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
≥ >v
≥OB ≥ Un wie gesacht, und wenn man dann sieht, bei
≥ N en zoals gezegd, en wanneer men dan ziet, bij
4 NXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
√XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
≥OB [ die Trabanttreffen, was man aus so in . Anführungszeichen
≥ N de Trabantfestivals, wat men van zo'n in . aanhalingstekens
5 NXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
√XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
≥ >v /
≥OB ≥ Schmuckstück derwegen alles machn kann, wie
≥ N sieraad wel niet allemaal maken kan, hoe handig
≥WI v Nnnnhhh
≥ N Lacht leise
≥ lacht zachtjes
6 NXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

```

$\sqrt{\dots}$
 $\geq \sqrt{\dots}$
 \geq OB \geq erfinderisch da manche sind, also das's wirklich er-
 \geq N daar sommigen zijn, dus dat's werkelijk verbazing-
 $\geq \sqrt{\dots}$
 \geq WI N Hm.
 7 N \dots

√
 ≥ >v _ /
 ≥OB ≥ staunlich, ne, was man da so sieht, da kr/ wer'n de Augen
 ≥ N wekkend, niet, wat men daar zo ziet, daar kr/ worden de ogen werkelijk
 8 N
 √
 ≥ >v /
 ≥OB ≥ schon groß muß'ch sagen, ne, grad beim letzttn Trabanttreffen
 ≥ N groot moet ik zeggen, niet, zoals bij het laatste Trabantfestival
 9 N

Als we naar de reacties van de hoorder kijken, zien we in vlak 6 het zachte lachen van de interviewster (WI), dat de vertelster (OB) kennelijk niet als een acceptatie opvat. In reactie daarop volgen namelijk vier herformuleringen van haar bewondering. Tweemaal voegt zij een tag ‘né’ aan haar uiting toe. De reacties van de hoorder blijven minimaal. In vlak 7 vinden we een interjectie ‘hm’, die gezien de intonatie ook niet opgevat wordt als een overname van de beoordeling. In aansluiting daarop begint de spreekster een nieuw verhaal, waarin zij een volgende illustratie van de wonderbaarlijke Trabanten op het festival zal geven. Uit het verdere verloop van het interview, dat hier niet opgenomen kan worden, blijkt dat de overname van de beoordeling uitblijft. Uiteindelijk nodigt de spreekster de interviewster zelfs uit om mee naar het Trabi-festival te gaan om zelf de wonderbaarlijke Trabanten in ogenschouw te nemen. De hoorder neemt de uitnodiging in overweging, maar aanvaardt haar niet.

In dit fragment kunnen verschillende opeenvolgende discoursstructuren met het mentale apparaat perspectiveren in verband gebracht worden. In de eerste plaats de citaatleider ‘tussen aanhalingstekens’, waarmee de spreker afstand neemt van de originele uiting en het daarin opgesloten positieve oordeel over de Trabant. Als de hoorder vervolgens deze inperking van de beoordeling niet overneemt, worden drie herformuleringen geverbaliseerd. Als ook deze herformulering niet het gewenste resultaat hebben, stelt ze het overkoepelende plan bij en initieert een nieuw verhaalpatroon.

Deze gang van zaken is exemplarisch voor vele andere Oost-West interviews, waarin de gespreksdeelnemers elkaar goed begrijpen en waarin zonodig culturele voorkennis uitgebreid wordt toegelicht. Desondanks komt er geen gemeenschappelijke identiteit tot stand, omdat zelfs een geperspectiverde beoordeling niet wordt overgenomen.

Tot slot voeg ik hier ook een ander intercultureel discoursfragment toe, in dit geval uit een Oost-Nederlander interview. De verteller, tijdens de DDR een overtuigde Trabantrijder, verhaalt van zijn reiservaringen vlak na de Wende, toen vele ‘Ossies’ voor het eerst naar het Westen gingen. Hij beschrijft de reacties, die hij toen moest aanhoren van mensen uit West-Duitsland. De bijnaam ‘vorsintflutliches Gerät’ (apparaat van voor de zondvloed) wordt in dit fragment als citaat aangekondigd en ook uit de prosodische structuur blijkt dat de spreker citeert. Door het citerend spreken distantieert de spreker zich van de negatieve beoordeling die in de bijnaam ligt besloten. Deze modificatie van de beoordeling wordt dit keer door de hoorder wel overgenomen.

Fragment 10: ONEMM5-8: vorsintflutliches Gerät

√
 [1 steeds
 sneller ≥ >v
 ≥OB≥ diese>. Invasion. der Trabanten als [1 damals die Grenze
 ≥ ≥ deze. Invasie van Trabanten toen destijds de grenzen
 ≥ ≥ schluckt
 ≥ N slikt
 36 N
 √
 ≥OBv geöffnet war,) Hatten se nun die Trabanten zum ersten
 ≥ N geopend werden, hadden ze nu de Trabanten voor de eerste
 37 N

- √
 ≥OBV Mal live viele gesähñ. Nu geguckt: 'Mensch was is denn das
 ≥ N keer live vele gezien. Nou geeken: 'Mens wat is dan dat
 38 N
 √
 ≥OBV für n <vor>-sintflutisches Gerät.' 'Joa so eckisch
 ≥ N voor een apparaat van voor de zondvloed.' 'Ja zo hoekig en
 ≥NI[Jajajaja.
 39 N
 √
 ≥OBV Äh Windschlüpfrischkeit nie was gehört' un/ und so weiter
 ≥ N uh van airodynamica zeker nog nooit gehoord.' En/ en zo verder Joa .
 ≥NI[
 40 N

8 Conclusie

Mijn doel was om naar aanleiding van biografische interviews over Trabantervaringen een aspect van de complexe problematiek van de identiteitsconstructie tijdens het discours te analyseren. Ik heb voorgesteld hoe 'het overnemen van het perspectief van de ander' een systematische plaats in de studie van taalhandelen kan worden toegewezen. De functioneel pragmatische benadering levert daartoe een zinvol begrippenapparaat. Met behulp van het mentale apparaat perspectiveren kan worden uitgelegd volgens welke systematiek een spreker tijdens de interactie zijn spreekplan bijstelt. De inschatting van de reacties van de hoorder spelen hierbij een centrale rol.

Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of het mogelijk is om de werking van dit mentaal apparaat nog nauwkeuriger te beschrijven en na te gaan of er een systematische opeenvolging bestaat in de talige middelen, die door dit mentale apparaat worden aangestuurd. Bovendien kan ondersteuning voor de werking van het mentale apparaat perspectiveren gevonden door de analyse van andere deelcorpussen. Zo is er in mijn Trabantstudie nog een ander deelcorpus samengesteld, waarin informanten al dan niet uitwijden over hun beslissing om een Trabant te kopen.

Literatuur

- Auer, P & H. Hausendorf (red.) (2000), *Kommunikation in gesellschaftlichen Umbruchsituationen: Mikroanalytische Aspekte des sprachlichen und gesellschaftlichen Wandels in den Neuen Bundesländern*, Tübingen: Niemeyer, 3-20.
- Antaki, Ch. & S. Widdicombe (red.) (1998), *Identities in Talk*, London etc: Sage.
- Birkner, K. (2001), *Bewerbungsgespräche mit Ost- und Westdeutschen: Eine kommunikative Gattung in Zeiten gesellschaftlichen Wandels*, Tübingen: Niemeyer.
- Bredel, U. (1999), *Erzählen im Umbruch: Studien zur narrativen Verarbeitung der Wende 1989*, Tübingen: Stauffenburg.
- Bühler, K. (1934), *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Stuttgart: Fink
- Bühlig, K. (1996), *Reformulierende Handlungen: Zur Analyse sprachlicher Adaptierungsprozesse in institutioneller Kommunikation*, Tübingen: Narr.
- di Luzio, A. & P. Auer (1986), Identitätskonstitution in der Migration: konversationsanalytische und linguistische Aspekte ethnischer Stereotypisierungen, *Linguistische Berichte* 104, 327-351.
- Ehlich, K. (1991), Funktional-pragmatische Kommunikationsanalyse Ziele und Verfahren, in: D. Flader (red.), *Verbale Interaktion: Studien zur Empirie und Methodologie der Pragmatik*, Stuttgart: Metzler, 127-143.
- Ehlich, K. (1992), Kommunikationbrücke: Vom Nachteil und Nutzen des Sprachkontakts, *Zweitsprache Deutsch*, 23/2 1992, 64-74.
- Ehlich, K. & J. Rehbein (1986), *Muster und Institution: Untersuchungen zur schulischen Kommunikation*, Tübingen: Gunter Narr.
- Ehlich, K. & J. Rehbein [red. J.D. ten Thije] (1993), *Kennis, taal en handelen: Analyses van de communicatie in de klas*, Assen: Van Gorcum.
- Ensink T. & H. Mazeland (1997), Over de (on)bruikbaarheid van het codemodel, in: H. van den Bergh e.a. (red.), *Taalgebruik ontrafeld: Bijdragen van het zevende VIOT-taalbeheersingscongres gehouden op 18, 19 en 20 december 1996 aan de Universiteit van Utrecht*, Dordrecht: Foris Publications, 153-164.

- Graumann, C.F. (1989), Perspective Setting and Taking in Verbal Interaction, in: R. Dietrich & C.F. Graumann (red.), *Language Processing in Social Context*, Amsterdam: North Holland, 95-122.
- Hausendorf, H. (2000), *Zugehörigkeit durch Sprache: eine linguistische Studie am Beispiel der deutschen Wiedervereinigung*, Tübingen: Narr.
- Heller, M. (1987), Language and Identity, in: U. Ammon et al (red.), *Sociolinguistics: An International Handbook of Science of Language and Society*. Berlin etc.: De Gruyter, 780-784.
- Hoffmann, L. (1997), Zur Grammatik von Text und Diskurs, in: G. Zifonum et al (red.), *Grammatik der deutschen Sprache*, Bd. 1. Berlin/New York, 98-595.
- Jefferson, G. (1984), On the Organisation of laughter in the talk about trouble, in: J.M. Atkinson & J. Heritage (red.), *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 346-369.
- Koole T. & J.D. ten Thije (1994), *The Construction of Intercultural Discourse: Team discussions of educational advisers*, Amsterdam/ Atlanta: RODOPI.
- Krashen, S. D. (1981), *Second language acquisition and second language learning*, Oxford: Pergamon Press.
- Labov, W. & J. Waletzky (1967), Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience, in: J. Helm (ed.) *Essays on the Verbal and Visual Arts*, Seattle: University of Washington, 12-44.
- Pache, I. (1998) Perspektivierungen als Verfahren der Konstitution und Bearbeitung von Fremdheit in Bewerbungsgesprächen, in: Apfelbaum, B. & H. Müller (red.), *Fremde im Gespräch: Gesprächsanalytische Untersuchungen zu Dolmetschinteraktionen, interkultureller Kommunikation und institutionalisierten Interaktionsformen*, Frankfurt am Main: IKO, 199-219.
- Pätzold, J. & M. Pätzold (1995), Gemeinsame Sprache: geteiltes Verstehen. Anmerkungen zur Systematik von Verständigungsschwierigkeiten zwischen Deutschen Ost und Deutsche West, in: R. Reiher (red.), *Sprache im Konflikt: Zur Rolle der Sprache in soziale, politischen und militärischen Auseinandersetzungen*. Berlin: de Gruyter, 244-262.
- Rehbein, J. (1977), *Komplexes Handeln: Elemente zur Handlungstheorie der Sprache*. Stuttgart: Metzler.
- Rehbein, J. (1989), Biographiefragmente: Nicht-erzählende rekonstruktive Diskursformen in der Hochschulkommunikation, in: Kokemohr, R. & R. Marotzki (red.), *Studentenbiographien I*. Frankfurt am Main: Lang, 163-253.
- Rehbein, J. (2001), Das Konzept der Diskursanalyse, in: J. Brinker et al (red.) *Text- und Gesprächslinguistik. Linguistics of Text and Conversation*. Band 2. Berlin: de Gruyter, 927-945.
- Sacks, H. (1972), On the Analyzability of Stories by Children, in: J. Gumperz & D. Hymes (red.), *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*, New York, 325-345.
- Sanders, J. (1994), *Perspective in Narrative Discourse*. Tilburg: KUB
- Sandig, B. (1996), Sprachliche Perspektivierung und perspektivierende Stile, *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 102, 36-63.
- Schenkein, J. (1978), Identity Negotiations in Conversation, in: J. Schenkein (red.) *Studies in the Organization of Conversational Interaction*, New York etc: Academic Press, 57-79.
- Schütze, F. (1983). Biographyforschung und Narratives Interview, *Neue Praxis* 3, 283-293.
- Shethar, A. & W. Hartung. (1998), Was ist 'Ostjammer' eigentlich: Diskurs-Ideologie und die Konstruktion deutsch-deutscher Interkulturalität, in: R. Reiher & U. Kramer (red.) *Sprache als Mittel von Identifikation und Distanzierung*, Frankfurt aM: Lang, 39-66.
- Thije, J.D. ten (2000), Stufen des Verstehens in der Analyse interkultureller Kommunikation. In: H. Kotthoff, (red.), *Kultur(en) im Gespräch: Studien zur Fremdheit und Interaktion*, Tübingen: Narr, 57-97.
- Thije, J.D. ten (2003a, fc), Die Benennungen von Ländern und Völkern in der interkulturellen Kommunikation. In: K. Ehlich & S. Scheiter (red.) *Interkulturelle Kommunikation:- Möglichkeiten und Bedingungen ihrer Untersuchung*, Münster: Waxmann.
- Thije, J.D. ten (2003b, fc), The notion of 'perspective' in intercultural communication research, in: J.D. ten Thije & K. Bühlig (red.), *Beyond Misunderstanding: The linguistic analysis of intercultural communication*. Amsterdam: Benjamins.
- Thije, J.D. ten (forthcoming) *Perspektivieren interkultureller Kommunikation: Analysen biografischen Interviews von Trabi-Geschichten*.
- von Kügelgen, R. (2001), Parenthesen: funktional betrachtet. in: L. Hoffmann (red.), *Funktionale Syntax*, Tübingen: Stauffenburg.
- Wodak, R. et. al (1998), *Zur diskursiven Konstruktion nationaler Identität*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Zimmermann, K. (1992), *Sprachkontakt, ethnische Identität und Identitätsbeschädigung. Aspekte der Assimilation der Otomí-Indianer an die hispanophone mexikanische Kultur*. Frankfurt am Main: Vervuert.

¹ Met dank aan Gerda Bakker, Sanne van 't Hof en de anonieme referent voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

² Dit onderzoeksproject is ontstaan en uitgevoerd tijdens mijn werk bij de studierichting Interculturele Communicatie van de Technische Universiteit Chemnitz (1996-2002). De volgende personen worden bedankt voor hun medewerking bij het afnemen, transcriberen en analyseren van de biografische interviews: Sascha Billig, Thomas Böttcher, Katrin Eschenberger, Barbara Gödde, Kristin Graf, Juliane Hinüber, Sandra Hohmann, Sabine Hausmann, Katja Lauche, Katy Lehmann, Sandra Lindner, Patricia Linke, Corina Markert, Kristin Roscher, Anja Schönherr, Astrid Schülz, Anke Teubner en Katy Uhlemann. Natuurlijk worden ook alle informanten bedankt voor hun medewerking aan de interviews.

³ Het engagement van de informanten is vergelijkbaar met de betrokkenheid van de vertellers uit het onderzoek van Labov en Waletzky (1967). In dit standaardwerk van de verhaalanalyse vroegen zij naar situaties waarin men de dood in de ogen had gezien.

⁴ Voortbouwend op het onderscheid, dat Bühler (1933) maakt tussen symbolische en deiktische uitdrukkingen, heeft Ehlich (1991) verschillende andere typen linguïstische procedures voorgesteld. Deze zijn inmiddels in diverse analyses uitgewerkt (voor een overzicht zie Rehbein 2001). Kern van deze linguïstische benadering is dat men taal *in gebruik* analyseert; dat wil zeggen in de manier waarop de spreker invloed uitoefent op de hoorder en omgekeerd de hoorder een eigen aandeel heeft in het totstandkomen van hun wederzijds begrip. Voor de analyse van Trabant-benoemingen is het belangrijk om vast te houden, dat we te maken hebben met symbolische procedures, die als functie hebben te zorgen voor het actualiseren bij spreker en hoorder van gelijklopende kennis over de besproken entiteiten in de werkelijkheid.

⁵ Men kan perspectiveren vergelijken met de ‘fine tuning’ van de zenderontvangst van een televisietoestel. Je drukt op de toets, waarmee de plaats op de frequentieband slechts minimaal wordt veranderd, en je doet dit net zolang tot de geluidswaergave en de kleurafstelling optimaal zijn. Je wisselt dus niet van kanaal, maar wil het gekozen kanaal beter ontvangen. Het kan echter ook voorkomen dat door de fine tuning de ontvangst langzaam juist weer slechter wordt, zelfs zo dat het oorspronkelijk gekozen kanaal totaal verstoord raakt. Een dergelijk verloop zien we hieronder in fragment 9. Terecht wordt de pijlpijn metafoer, die ook aan deze vergelijking ten grondslag ligt in communicatieonderzoek als ontoereikend afgewezen (Ensink & Mazeland 1997). Ook in de vergelijking van de afstelling van de televisieontvangst blijft het aandeel van de hoorder aan de interactie totaal buiten beeld. Desondanks kan met behulp van deze metafoer het functioneren of disfunctioneren van discoursstructuren verhelderd worden.

⁶ De transcripten zijn vervaardigd volgens het partituurmodel en hanteert de HIAT conventies. Zie voor een uitleg en verklaring Koole & ten Thije (1994).